

Abandonia

Rein Muuluka

*Abandonia
Eestimaa mahajäetud paigad*

Toimetanud Hele Pärn

Kujundanud Tõnis Kipper

© Rein Muuluka ja Tänapäev, 2016

ISBN 978-9949-85-024-2

Trükitud Printoni trükikojas

Proloog

Malmristid Lüllemäe vanal kalmistul, rajatud 1812. aastal.

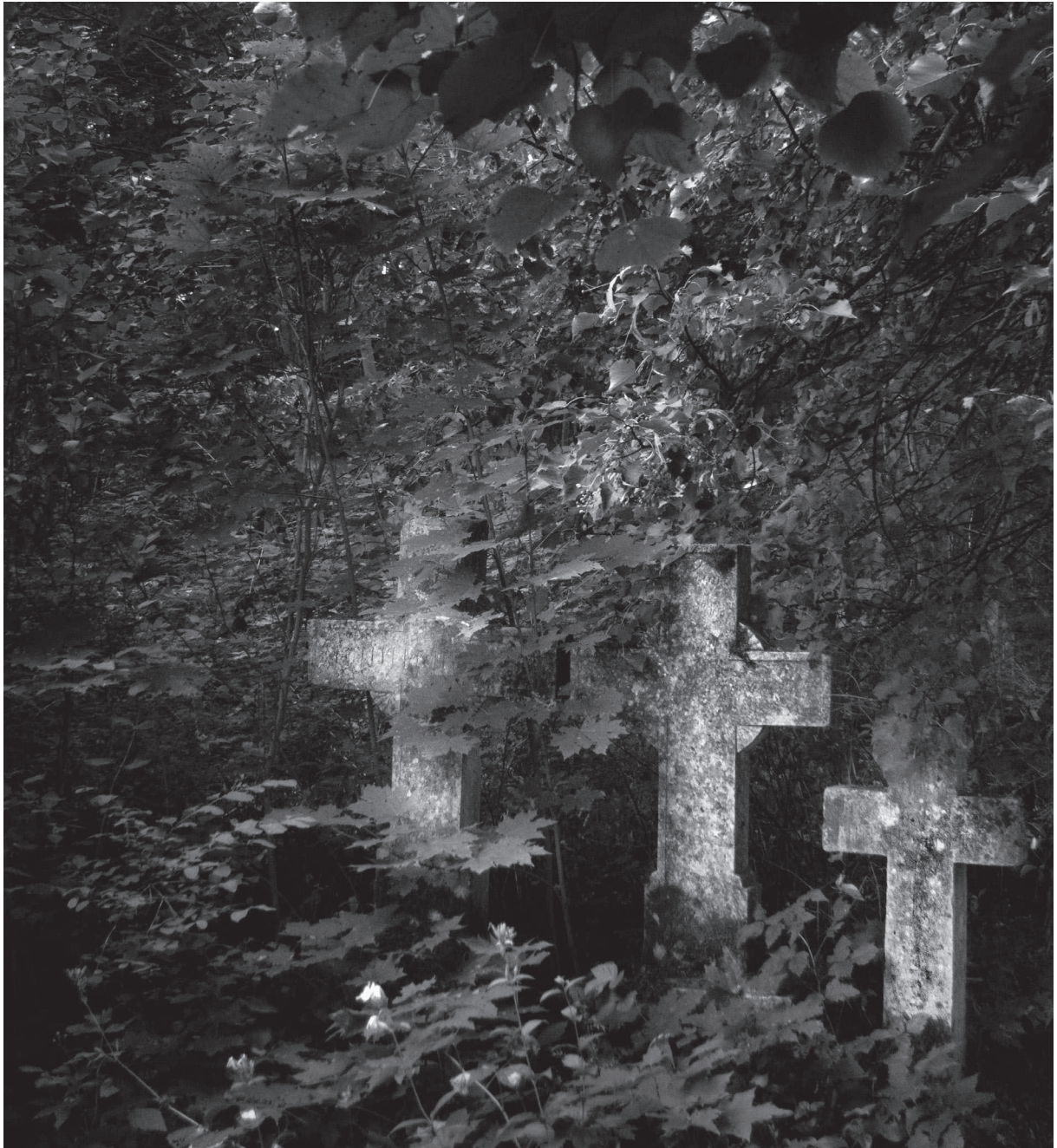

Tallinna Siselinna kalmistu metsistunud lõunanurk.

19. sajandil koos lähedalasuva kirikuga rajatud Kastolatsi surnuaed Otepää lähistel.

Paekivistid Torgu vanal kalmistul Saaremaal.

Mahajäetud paika sattusin

esimest korda nelja-aastaselt. Mul oli küll keelatud Tallinna kesklinna servas asunud kodutänavalt lahkuda, aga naabripoiss, minust mõni aasta vanem, läks sõpradega seiklema ja mul ei kõlvanud ju neist kehvem olla.

Meeles on külastatud koha grandioossus. Läbi avara portaali viis tänavalt majja käsipuudeta kivitrepp. Ees ootasid valgusküllased saalid kõrgete lagedega nagu katedraalil ning põhjatult pimedad šahtid. Hall betoon, roostekarva rauapraht, harjumatu kaja harjumatus vaikuses ja tolmu lõhn – mind valdas ühekorraga aukartus ja põnevus selle paiga fantoomlikkuse ja suursugususe ees. Et keegi oli selle ehitanud ja siis lihtsalt seisma, vabaks jätnud, ei mahtunud mulle pähe. See koht oli eriline. Sellest hetkest on varemud mu küllastumatu *idée fixe*.

Hiljem muidugi selgus, et aastate jooksul nii suureks mõeldud paiga näol oli tegemist nõukogudeajal pooleli jäänud tavalise pisikese, kahekorruselise tüüpkorterimajaga.

Käesoleva raamatu valmimise käigus on külastatud Eesti mõisaid, koole, kirikuid, pommivarjendeid, kolhoosi- ja sovhoosirajatisi, kaevandusi, raketibaase, kortermaju, vabrikuid ja muid inimtekkelisi paiku – igapäevase elutegevuse materiaalse pärandi esindajaid. Kõigil näitamiseks välja valitud kohtadel on üks kitsendav ühisnimetaja: mahajäetus.

Mahajäetust võiks määratleda kui staatust: see on inimese poolt vormitu ja hoolitsetu looduse valda jäetud olek. Sünnivad varemed. Osapooli välja jätmata on see inimese ja looduse suhte probleem, kuigi inimene võib mitte tahtna näha enda kõrval kedagi teist – ehk just loodust. Mahajäetus on loobumine, kuid mitte ainult anonüümsusesse ja piiritlematusse, vaid ka üleandmine ühelt teiselt, nimetatavalt nimetatavale. Jaotus sobib kokku ka aja, mahajäetuste puhul nii olulisest kategooriast tuleneva kahetisusega: on olemas paiga vareme-eelne minevik, mis on suuremas osas inimese tegu – ning eraldi võib praegu näha olev olevik, millesse inimese lahkumise järel on tähelepanuväärsena astunud loodus. Seega: mahajäetud paigad on tehtud inimesest, loodusest ja ajast.

Inimese loodu kõneleb selle looja maailmapildi kohta palju. Ühtmoodi kõnekas on see, kui kõrge on lagi mõisahoones ning kui kõrge rehielamus või hoopis hilisemas taluhäärberis; see, kus on kaev ja kus ait kui suurel ja mis kujuga taluõuel; see, kuhu on ehitatud küla koolimaja ja millised näevad välja selle aknad; see, et üldse on olemas korterelamud ja raketi-baasid – inimese tehiskeskkond näitab inimest ennast, tema mõtteid ja väärtusi. Teadmisi, mis kunagi inimesel olnud on, ning mis tema enda ja tulevikus sündinud ning sündivate inimeste olemust juba ette ära määranud on: need on vastu võetud ja peale surutud, edasi antud, endanäoliselt muudetud, ja iseenda välja mõeldud teadmised. Tööstusharud teki-vad ja kaovad, kunstivoolud tulevad ja lähevad, poliitilised vaenlased saavad liitlasteks kuni järgmiste sõdadeni – see on inimese loodu sünd ja surm. Teadus- ja tehnikaajalugu on diskreetselt lineaarne ja sellega määramatu: igasuguse uue tuleku järel uuendusosalused asjad kaovad oma seniselt positsioonilt, et ruumi teha uuele ja kasulikumale. Inimese mälu aga töötab teistmoodi, eelistades järjepidevust: igasuguse uue tuleku järel uuendusosalused asjad ei kao, vaid pigem nihkuvad nende uute ja veel vanemate sugulasasjade suhtes, sobituvad ümber ning liiguvad kas ette- või tahapoole, kui üritada selle arenguprotsessi kirjeldamiseks ruumikujundeid kasutada. Ometi, Peeter Torop on öelnud, et iga ajastu peab tegema valiku unustamises ja mäletamises. Unustamine kustutab ja mälu moonutab, kirjutab Milan Kundera. Paikade, ehitatu mahajäetus on inimest määravate teadmiste seesuguse muutumise üks väljendus. Tulevik on unustamine ja sihilik-sihitult valikuline ajaloost loobumine. Teke ja kadumine on ühe lehe kaks poolt.

Varemetes on meid, meis on varemeid.

Varemetel on kalduvus viia nende kogejate mõtted koha minevikule: need tekitavad soovi leida või vajaduse korral rekonstrueerida paiga taust, sest mahajäetud paigad tunduvad oma olemasolus harva iseeneses täielikud olevat. Et mahajäetus on paikade teisene omadus, mis hakkab neile külge alles pärast midagit, pärast võrdlusmomendi teket, näivad need kohad viivitusega olemas olevat. Mahajäetus on see, mis tuleb pärast paigale minevikuinimeste antud sündi, nendele inimestele elatud elu ja – kui nii mõelda tahta – inimeste valitsemise lõppemisest sündinud surma järel.

Ometi on mahajäetus paiga elu osa, see on vaikne hääbumine pärast jõudsamaid tööaastaid. Sest kuigi vanusega saavad alati kortsud, ning kortsud viitavad oma põhjustele, kuulutades nende põhjuste, elatu, kaugemat tagajärge vääramatu lõpuna eespool ootamas, ei ole paiga elujoone ots veel mahajäetuks saamisega käes, kuigi inimesele võib nii ekslikult tunduda – saades teadlikuks tema enda paratamatust äraminekust ja omistades sellise asjade käigu

enda puudutatud ümbruselegi. Mõneks ajaks jääb kivi kivi peale ka siis, kui kellegi pilk neid enam toetamas ei ole. Mahajäetus surmana on vaid väike surm, mis paika küll muudab, kuid ometi ellu jätab.

Inimestega elatud aeg, mis mahajäetud paiga tekkega on lõppenud, lõpetatud või pooleli jäänud, on osa millestki ulatuslikumast. Varem on mitmete terviklike lugude fragmendid, mis tunnistavad ja elavad oma kestva väikese surma olevikus mineviku kaudu: varem näitavad eneses kiirendatud ja üldistatud kokkuvõtteks enda ja endaga elanute möödunud olu. Neljas mõõde – aeg – on varemete puhul kolme mõõtmesse surutud, mille kogemisel tundub, et tegemist on üksikute vihjeliste lõikudega oma alguse ja lõpuga tervikust. See kutsub esile minevikule viitavaid küsimusi. Mis oli? Milleks oli? Mis juhtus? Kes tegi? Kes jättis? Nagu detektiivromaan või kurbmäng. Milline oli kangelase hukuni viinud saatuslik viga? Võti, mis seletaks, tundub tihti justkui lähedal. Üksikuid lugusid nagu põhjust otsides kokku lappides võib küll üritada luua midagi kõikehõlmavat, ent ei tasu unustada, et lahku rebitud ei ole neid kindla süsteemi järgi, ja ühtselt koos pole nad samuti kunagi olnud. Mahajäetud paikade lood on sama jäljendamatu kui neid embav võsa – mis on osa varemete võlust.

Mahajäetud paikade külgetõmbe teiseks oluliseks teguriks on nende tuttavlikkus. Ka siis, kui varem ei ole ses kohas kordagi käidud, tunduvad need paigad pärinevat isiklikust ja turvalisest minevikust, millega meil on enesest-mõistetav emotsionaalne side. Tuttavlikuks teeb harjumus, ja mahajäetud kohad on enamasti sisseharjunud kohad. Varemetes on kulumise ja kasutamise armid, ning üldiselt on mahajäetud paigad ise samuti armid. Mõlemat pidi kõnelevad need kunagistest kokkupuuteist, tuttavlikkuse tekkest, olgugi et tuttavaks oli saanud ehk keegi tundmatu, teadmatu – mis ei ole nüüd äsja leitud tuttava jaoks oluline. Nii pole harjumine pikaajase tegevusena varemete tuttavlikkuse tunnetamiseks esiootsa vajalikki, samastumiseks justkui piisab vaid soovteadmises olla harjunud ja tajuda armide nukrust tuttavliku ning mitte labaselt ükskõikseks jäätvalt võõrana. Siit varemete elutarkus.

Seostuv tundmus, nostalgia, algupäraselt kodust ja see-ga kogatud minevikulisuse tunnet märkinud sõna, on ju muutunud universaalseks, kattes igasugust möödanikust tõusvat tuttavlikkust. Sealhulgas ka sellist aega, kust oma kogemuse nauditavalt nukra kordumise esilekutsumist olla ei saa. Minu teadlikus elus nõukogude aeg puudub. Seda aega mäletab järjest vähem inimesi, kuid kõik teavad midagi. Samamoodi on ka ruumilise eraldatusega: mida vähem jagatud on paik nii enne kui ka pärast oma väikest surma olnud, seda tugevamalt mõjub see tuttavlikkus meelele. Ühtegi mu endist kodupaika pole maha jäetud, kuid

ometi on iga mahajäetud kodu hoolimata oma jagamatuses väga mõjus. Teadmine nii olnust, inimeste kunagistest argiaskeldustest kui ka sellele järgnenud hüljatusest loob tuttavlikkuse, ja viimane pilk tuttavatele asjadele koos selle hetke teadvustamisega mõjub võõralegi peaaegu sama intensiivselt. See on muidugi spekulatsioon. Selleks et neid taluda, peavad varem olema meist mingil kaugusel, sest osana meist oleks nende haare liig tugev. Distant, ajaline ja ruumiline.

Oluline on see, et need majad ja muud korrastatud kiivid, väikesed osad minevikust, panevad meid äratundmisrõõmus mäletama ja kujutlema. Sest kuigi mäletamine ja kujutlemine erinevad vähemalt arusaamades teineteisest drastiliselt, nagu Paul Ricoeuri kirjutistele viidates öelda võib, lähendavad ning segavad mahajäetud paigad neid kaht väga veenvalt. Mäletamine on suunatud minevikus kogetu tõepärasuse, kujutlemine aga mõttelise fantaasia, utopia ja võimalikkuse poole. Üks neist on varem olnu taastamine, teine seni olemata olnu esilekutsumine. Kumbagi tegevust toidavad artefaktid, ja nii võib üks neid võimaldavate artefaktide põhjendusel vargsi teise maski kanda. Või on tegemist ühe maski kahe poolega? Ühe maski kahe näopooliga, millel tagaküljeks hoopis varem, millest kunagi ei tea, kas lugu, mida need armid meenutama kutsuvad, on faktidele toetuv range uurimus või fantaseeri- ja seesmine unelus? Vahet pole.

Kas on antiigiväärtusega kummutit eriliseks tegev väärikus võimalik väikeste selle asja enese elu jooksul saadud ebatäiuste, kriimude ja paigutiste pleekumisteta? Uhus ja toredus on midagi muud ega puutu siin asjasse, kui ehk vaid selle poolest, et kauni dekoori mõõdukas luitumine on auväarsuse ja elatumise nägu. Ehk peitub selles varemete lootusetu lagunemise kogemise loomuvastase naudingu olemus? Sest esmapilgul tundub nähtav kole; lisaks sellele ütleb keegi, autoriteetselt ja tõelisusele viitavalt, et nähtav on kole; kuid kõrvale vaadata on ka raske. Grotesk, tugev, viljakas ja näljane, meelitab, hoolimata teadmisest maailma formaalselt meeldivaks ja ebameeldivaks korrastama sattunud ideaalidest, mis samas ka üldisemat heakskiitu või ja halvaks panu juhtima peaksid. Mis on hea ja mis on halb? Mandumine, dekadents, igapäevaste automaatsete juhtnõrre tehnilikkuse ja jõuetuse mõistmine, nende täitmata jätmine ning nende vastu töötamine, mis on tegelikult neid elustav töötamine ning nende vastu töötamata jätmine, võluvad ning kanduvad energiana varemtelet nende kogejatele. Varem on näiliselt kasutatute armide kasvatamine.

Mahajäetused on teise elu põhjendusel elustamata jätmine. Sest varem on oma ühe hääbumise kõrval ka usku- matult elurõõmsad. John Ruskin on esitanud väite, et asja-

de suursugusus sõltub nende täidetusest eluga. Metsas on surnud puu ökosüsteemi elutihedaim paik, ütles Fred Jüssi. Ürgmets, kus vaiksele mädanemisele kätt ette ei panda, on eestlasele ju armas. Ka varem on bioloogilise olemusega ning seega on nende tulevik selgelt determineeritud nagu kõige muu orgaanilise omagi. Koolnutest kasvavad lilled, leina trotsiv bravuurikus.

Paiga mahajäetus on selle paiga loonud inimese töö negatiiv. See on töö hävimine passiivse, mitte aktiivse protsessina – sest tööd tegev jõud on selles paaris absoluutne loomulikkus, st loodus, millega kunagi konflikti astunud inimese töö tulemus on loomuliku vastand, seega mitte-loomulik. Minnalaskmine. Mida rohkem me toodame, seda rohkem kirjutame maailmasse potentsiaalset hävingut, tulevikus looduse poolt täide saadetavat antitööd.

Muud moodi vist ei saagi. Ükskõik millist kohta loomata jättes oleks inimesel looduse suhtes kohatu olla. Loodusele ega inimesele ei meeldi tühjad kohad, kuid koha tühja või täidetavana nägemiseks on kummalgi oma silmad, vaade, *gaze*. Kus loodus näeb täiust, on inimesele värske lõuendina tühi ruum. Teisalt, nagu on öelnud hüljatuselembelises romantismis elanud Friedrich Schlegel, ühendab seetõttu nii inimest kui ka loodust tahe luua. Samas viib seesama tahe neid taas lahku: kummalgi on oma loomiskihus erinevad motiivid. Ning uuesti kokku: tahtelahkmest tekkinud intensiivses konfliktis kasvavad pooled alul loomulikuna tundunud vastastikuse lämmatamise ja võitlemise järk-järgulises raugemises tihedalt ühtepöimunud embusse. Varem on süntees kahest, mehaanilise ja orgaanilise kooskõla. Need on koospaistmine, koosolemine, kuigi ajutine. Mahajäetud paik on inimese seisukohalt mandumas ning järjest enam loodusele andumas. Kui andub, siis mandub. Kui mandub, siis andub. Igiliikurit inimese osalusega ei teki ning sumbumine on tema lõpp.

Mahajäetud paikades leidub inimliku tuttavlikkuse kõrval looduse õrna puutumatus. Katusel kask, põrandal sammal, tubane oja. Inimesele mõjub tema mõtlemisega otustatud ruumis olev mets, võsa, soo, vähenegi tolm kaose, entroopia, heal juhul lihtsa tagurpidisusega, kuigi mõneti paradoksaalselt sünnib see kõik ometigi äärmiselt rangete loodusseaduste järgi. Mahajäetud paikadest on kadunud varemete-eelne inimese ja looduse vaheline tasakaal, mille tasakaalutust kirjeldas Georg Simmel: see oli kehtestatud inimese poolt, ning teenis inimest, ning seisnes loodusseaduste oma kätes hoidmises; ning varem on kui looduse kättemaks inimesele tema ainulise tahtmise jaoks vormituna hoidmise eest. Sama jada vähem vägivaldsel mõtestamisel saab mahajäetud paikades loodus pärast puhastavalt puudutatud olemist taas puhtalt puutumatuks. Kui ta ka on end kahisedes koomale tõmmanud, siis vaid selleks, et

vaikuse saabudes tagasi roomata, oksad ja lehed välja sirutada ning rajad taas okastega katta.

Suhtes varemestesse pühendab inimene end selle segaduse kõrvaldamisele vahel küllaltki heatahtlikult ja säilimisele mõtlevalt – puhtalt inimesearmastusest ja austusega looduse vastu, üritades oma tegevuses kaht lepitada ning kõigis rahulolu tekitada. Aga restaureeritud, see tähendab pärast varemestumist taas justkui elustavalt – või räpaseks tegevalt – puudutatud, kuid ometi vareme pähe välja kuulutatud vareme tunnetamisel oleme suunatud mõtlema selle ehedale minevikulisusele, kui samal ajal oleme salaja sunnitud teadma, et tegemist on simulatsiooni, elava surnuga. Need konfirmatiivsuse silma tehes välja valitud varemed on nagu päris, need põhinevad tõestisündinud lool ja nii edasi. Restaureerimine ja renoveerimine ei käsita varemeid terviku ja domineeriva väärtusena: lagunenu on oma olekus soovimatuks põhjaks, millest teha midagi muud: midagi varem olnut või veel olematut. Konserveerimine aga külmutab – või nihutab kulgemisest kõrvale – mahajäetud paiga ajalise dünaamika. Renoveeritud varemed on kahofooniline fiktsioon. Samuti on restaureerimisel erakorralise ja katkestava loomise kehv maitse juures. Rääkimata sellest, et eduka konserveerimise eelduseks on täielik steriliseerimine. Ideaalis on muuseumites väga surnud asjad: topised, mis on topelt surnud, sest surnult elusat mängimises on nad veel kord surma asetatud.

Mis ei tähenda, et topised, mehaanilised koopiad või ilukirurgia tulemused vaatamängulised olla ei tohiks. Püsigu vaid meeles, et nad on reproduktsiooni ja inimloomingu, mitte regeneratsiooni või, taevast hoidku, loomuliku jätku tulemus. Varemelik distants inimese ja looduse vahel ehk see, mis siinkohal meelkitab, on restaureerimise, renoveerimise ja konserveerimise puhul vähendatud, mitte vähenenud.

Mitte et varemed oleksid ka ilma n-õ heastamisteta ilmingimata puutumatud. Inimene on ju ikkagi ühe mõjurina olemas olnud ning seda mitte ainult algsest kontrollitud seisakust ära tõukava hooandjana, kust edasi on kulgetud loodusseaduste järgi. Nagu inimene ei esindaks ise avalit või vargsi seda loodusjõudu, mis kellegi tundmatu – või tema enda? – kenotaafi vaikselt murendamas käib, siis küll seda n-õ esimesest loodusest sootuks erineva eetosega. Niisamuti ei ütle seesama inimese loodut neelav jõud ära ka inimese enda hõivamisest, kui võimalus tekkima peaks. Hävitamiskirg võtab võimust. Kuigi eestlane, nagu inimene üldse, iseäranis kui jutt on enda tehtust, pigem pelgab lammutamist – ehk läheb seda asja veel kunagi millekski vaja, või kui ei, siis ehk saab sellele eesmärgi leiutada. Hoolimata sellest, kas on ees viiesaja aastase ajalooa lossi võlvid või ilma igasuguse nähtava lootega betoonmürakad võsas.

Mõlemal äärmusel on ühesugune külgetõmbejõud, mis, nagu juba eespool kirjeldatud kõik mulle õpetas, mõjub end unustama panevalt ka teistele – kutsub paika hoidma, aga seda ka hävitama.

Siinne raamat ei ole reisisjuht – kuigi ka sellena kasutatav – ega laia teema kuigivõrd ammendav kirjeldus. Olgu märgitud, et allpool esitatule lisatud ajalookäsitlus on asjaarmastajalik, nagu seda varemestest kõnelemisel hoogu sattudes võib juhtuda. Meie varemestete *Wunderkammer* on vaimustavalt ammendamatu. Siin pakutav on ajutine vaade, mida tervikuna kunagi olemas olnud ei ole. Muu hulgas on selsamal konserveerimisel-renoveerimisel siin oma osa. Kui vahepeal on Neeruti mõisa sisselangenud vahelaed korrastamise käigus eemaldatud ning Võhmuta mõisa peahoone aknad tuule ja vihma eest kilega kaetud, Tartu lihakombinaat tänaseks kondijahu-kruusahunnikuks lammutatud ning Vilaski raketibaasi komandopunkt mullaga täidetud. Sellegipoolest soovitan jalutada, varemeid vaadata, märgata, uurida, kogeda. *Terrain vague* on ka *terra incognita*. Elutervest lapselikust uudishimust ajendatud seiklused mõõdukasse tundmatusse on kõigile väikese pingutuse eest kättesaadavad.

Paikade asukohti kirjeldatakse kõikuva täpsusega, ja selles on siin kaks eesmärki: esiteks võtta mõnelt paigalt – eeskätt paiga enda huvides – selle leitavus, ning teiseks mõnele paigale see leitavus just anda. Näiteks võib merikotka poegade looduses nägemine turismiobjektina kahtlemata ahvatlev olla, ent milline võiks olla mõju eksponeeritavatele? Teiseks võib nii fotode, nimede kui ka teksti täielik kirjeldus teatud tühimust tekitada, sest tervikklikkus, suur selgus pisendab inimliku avastamisrõõmu võimalusi. Avastamiseks on esmalt tarviline avastatava peidetus.

Kuna kujutatud paikade leidmiseks kasutatud allikate nimekiri on praeguseks hoomamatu ja lõppematu ning vormilt mitmekesine – kirjad, pildid või videod, entsüklopeediad, ajalehed või blogid –, avaldatud konkreetset või juhuslikult möödaminnes ehitisi ja paiku käsitletud materjali ja lihtsa kuulujutu vahel, jäävad kõik allikad täpselt mainimata. Loodan, et seda ei käsitata tänamatusena, sest nende tuhandete väiksemate ja suuremate kaudselt vihjavate ning otseselt suunavate allikateta ei oleks järgnevatel lehekülgedel suurt midagi.

Tasub tähele panna, et aknaraamides ripuvad giljotiini-taalised klaasikillud, pehkinud põrandalaudadest turrivad roostepruunid naelaotsad. Raudsena tunduv betoon on tegelikult püdel. Raud, kus see oli ripakile jäetud, on taas ringlusesse viidud. Säilinud treppide pimesi usaldamine oleks naiivne, seintel kooruvates võluvates muustrites võib olla peidus kopse veristav hallitusseen. Nõgesed on lihtsalt

ebamugavad, rääkimata sfinksist või Minotaurusest ning pistrikest ja skorpionitest, kui nüüd mõistujutuni jõuda. Muuseumis eksponaate kotti ei panda. Ühtmoodi viljakas, kuid siit kõrvale jääv on avaliku ruumi küsimus. Keeldudest kõnelda võiks lehekülgede kaupa. Moraalsus on isiklik, moraalilagedus tahes-tahmata sotsiaalne.

Samuti ei ole käesoleva raamatu puhul tegemist kriitikaga kellegi või millegi – siinkohal justkui targu nimetamata jäetu – pihta, kuigi varemeid selleks edukalt kasutada võiks. Vana peatamata – ning vähemalt inimest ära petvas ulatuses mitte paratamatult peatamatu lagunemine on loomulik ja laia haardega protsess, kuigi see on allakäiku hõlmanud ja praegugi hõlmavate üksikute kultuurisüsteemide eneste tänapäevale suunatud ideaalkirjeldustest kas juhulikult välja jäänud või teadlikult jäetud: tulemuseks mahajäetud paikade vaid õudolendina nägemine, kuigi paralleelselt tahtega see hirm kõrvale heita on olemas vastupandamatu soov seda üha kogeda. Milleks peita ja petta? Nii üksikute kui ka pisisüsteemidena leiduvate Eesti paikade sidumiseks suurte ja tuntud narratiividega võib rääkida asjakohastest protsessidest post-soveti, post-sotsialismi, post-industrialismi raamides; viidata võib Pompei, Persepolise, Baalbeki, Palmyra, Uxmali, Angkori, Ruhri, Detroiti, maiade, egiptlaste, roomlaste lugudele; kas või Atlantisele, Lemuuriale, Ahvide Planeedile, Eikunagimaale, muile kadunud paradisiididele – rääkimata varemete sugulusest katastroofidega, mida fiktsioonis jõudu kogunud vormis aina uuesti ja uuesti kirjanduses, kunstis, filmis ning ehk paradoksaalsel kombel ka igapäevase tarbimishulluse uueiahaluses taaselustatakse. Asi on tahtlikus või tahtmatus kaotamises ja unustamises ning unustatu meenutamises, sest kuigi tekkemehhanismid on erinevad, sünnivad oma aja varemed igas poliitilises ja ühiskondlikus korras, olgu lagunemisest hoidumise eest vastutama pandud kes või mis iganes; niisamuti on alati olemas keegi, kes nende kogemist väärtuslikuks peab. Kunagine prügi on arheoloogide jaoks vägagi väärtuslik.

Selle raamatu mõte on, et varemed pole ainuüksi negatiivne „õnnetus aegluubis”, nagu kirjutas Jean Cocteau – mida nad küll teatud mõttes ka olla võivad, kuigi mitte juhuslikkuse, vaid tundelise sisu poolest. Mahajäetud paigad pole midagi häbiväärset, nagu näikse arvavat mitmed, kellega varemetest vestlema sattunud olen. Ka pole varemete moraal inimest oma mineviku lammutamise või kunstliku elustamise, st igiliikurina kestma loodu hoidmise pärast sellesama hoidmise teel mõjutama õpetada. Ma pole kindel, mis mahajäetud paikade sügavam põhjendus on, ning kas neis oleks võimalik või soovitatavgi leida mingit universaalset didaktilist väärtust. Võibolla on see kõik sisutu, kuigi ei tahaks seda uskuda. Pakutava minevikunaudingu kõrval on seisnud ning seisab veel möödunud sajan-

dite kestel ka lihtne *memento mori* – ehk sellesse fraasi on kokku võetud mitmed sümpaatsed tõed: varemed ei tohiks olla tabu, varemed pole midagi väära, varemed on vajalikud kas või vaid fooniks, mis tänapäevale, sealhulgas selle kiirusele selgendavat kontrasti pakub. Surmatants. Kuigi need peaasjalikult harjumuspäraselt harjumuseks saanud korda rikkivas rollis esinevad, on varemed alati meie lähedal.

Varemed on üldjuhul pimedad. Neis pole töökorras lampe; nad on morbiidsed; ning nad ei näe oma tulevikku, seda, kuhu nad parajasti lähevad. Enesesse kirjutatud ajaloo paralleelselt või sellest sõltuvalt väärtustuvad mahajäetud paigad erineval viisil: hea või halva, olulise või tähtsusetu, kasuliku või kasutuna; vääratuse, metafoori, rumaluse, geniaalsusena. Kui muinsuskaitse alla võtmine on paiga institutsionaalse kultuuri raames väärtustamise märk, kuigi mitte varemeid otseselt soosiv, pakutakse samas teatud tondilosside maatasa tegemise eest riiklikku toetustki. Hooneile mõeldes: osavõtliku eutanaasiana. Alateadlikus ihaluses: metafoorse eugeenika korras. Mõisaarhitektuur on vastuvaidlematult kunstiajalooliselt väärtuslikuks kuulutatud, üpriski vabameelselt lammutatakse neile lisatud nõukogudeaegseid juurdeehitisi; sama lugu on taluarhitektuuriga, mida minevikuvaatena vähemalt rahvusteadvuses kindla ja püsivana hoitakse. Tööstusettevõtete varemed ja muud puhtalt utilitaarse loomuga paigad peavad progressi käigus kasutuks osutununa lootma ajaloolisele tähelepanuväärsusele või isiklikule karismale koos vastava retoorikaga. Sõjarajatiste mäletatavus küsib võitjate ja kaotajate järgi. Olgu tegemist lähiminekliku või kaugema mineviku elustajaga – varemeiks olemine varemeid ei kaitse. Mahajäetud paikadel ei ole territoriaalsust, ei selle kaitsvas ega kitsendavas mõttes. Ja nii ongi vast hea.

Sellega ei lähe vastuollu teadmine, et varemed on luksuslik, hedonistlik väärtus, millest meie pilk liiga tihti mööda vaatab. Naudingu – ja naudingu pakkuja lõpliku olemuse tundmine tundub aitavat kogemust väärtustada ja elamust pakkuda. Muidugi on see kõik katki ja väsinud. Aga tühjad paigad on täis midagi, mida teistes paikades pole. Seal on energiat. Mingit seesugust väärtuslikkuse esitust, mille poole oma arusaamist küünitada. Vastuseid küsimustele, mida nad ise oma vaikimises esitavad. Katarsist. Täiust, mida sellesse süvenemata võib kogemata pidada ebatäiuslikuks. Nii nagu aeg on mahajäetud paikade vaikne andja, on ta ka nende ahneim võtja.